

Лещенко Г. П., к.пед.н., професор, Сіцинська А.В., ст. магістратури історико-філологічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м.Рівне)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1838-1844 роки)

***Анотація.** У статті досліджено порівняльні конструкції, які функціонують у ранніх творах Т. Г. Шевченка, з'ясовано їх структуру, семантику та стилістичне навантаження, виокремлено та розглянуто лексико-семантичні групи, виділено найбільш уживані з них, які виступають показником ідіостилю поета, наближують творчу манеру до фольклорних традицій. З'ясовано, що найбільш поширеними є прості за структурою порівняльні звороти з семантикою «людина» – «людина».*

***Ключові слова:** порівняльні конструкції, семантика, ідіостиль, лексико-семантичні групи, функційне навантаження.*

***Аннотация.** В статье исследованы сравнительные конструкции, функционирующие в ранних произведениях Т. Г. Шевченко, определены их структура, семантика и стилистические особенности, выделены лексико-семантические группы, выступающие показателем индивидуального стиля поэта, сближающие его творческую манеру с украинскими фольклорными традициями. Обосновано, что наиболее распространенные в творчестве поэта простые сравнительные обороты с семантикой «человек» – «человек».*

***Ключевые слова:** сравнительные конструкции, семантика, идиостиль, лексико-семантические группы, функциональная нагрузка.*

***Annotation.** The article describes the comparative structures, functioning in the early works of T. G. Shevchenko, their structure, semantic and stylistic peculiarities are defined, lexical and semantic groups as indicator of the individual style of the poet which align his creative manner with Ukrainian folk traditions are marked. It is proved that the most common in the poet's works are simple comparative structures with the semantics «man» – «man».*

***Key words:** comparative structure, semantics, idiostyle, lexical-semantic groups, functional load.*

Свген Маланюк писав про специфіку ранньої творчості Т. Шевченка: «Романтизм його завжди проектується на реальну Україну, він має сталий

контакт із дійсністю, з пейзажем, з історією, з долею народу... Романтизм Т. Шевченка – завдяки національній повнокровності поета – був завжди доведений до кінця, опуклий, яскравий, живий і реальний» [1, с. 348]. У ранніх творах Т. Шевченка переважно схилився до романтики: в них бачимо його інтерес до незвичайного, яскравого і навіть таємничого, фантастичного, піднесений стиль мови, деяку розчуленість, навіть сентиментальність, захоплення історичним минулим, а це, безперечно, основні риси романтизму.

Порівняння, на думку шевченкознавців, посідають важливе місце в системі художньо-образних засобів Т. Шевченка [2, с. 133]. Дослідження функціонування порівнянь у різних стильових контекстах, зокрема художньому, є надзвичайно актуальним, адже порівняння як синтаксична конструкція характеризується неоднорідністю: охоплює рівень словосполучення, речення. Зі стилістичного погляду порівняння є приналежністю різних стильових контекстів: художнього, розмовного, є об'єктом вивчення мовознавства, лінгвостилістики та літературознавства.

Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей функціонування порівняльних конструкцій, структури та семантики у ранній творчості Т. Г. Шевченка. Серед завдань виокремлюється аналіз літератури з проблеми, з'ясування структурно-семантичних особливостей порівняльних конструкцій; укладання картотеки граматичного матеріалу творів Т. Шевченка; аналіз віднайденого поетичного матеріалу, характеристика лексико-семантичних груп порівняльних конструкцій тощо.

Серед українських мовознавців, які ґрунтовно і різнобічно розглядали порівняльні конструкції насамперед як одиниці граматичні, треба виділити І. К. Кучеренка [3], Є. І. Павленко [4], М. Я. Плющ [5], М. С. Заборну [6] та ін. Лінгвостилісти Л. Мацько, Б. Томашевський, О. Пономарів, П. Дудик наголошують на великому функційному та смисловому навантаженні цих граматико-стилістичних засобів [7; 8].

Учені визначають порівняння як тропейні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших: *дівчина струнка, як тополя; волошки сині, як небо; надворі тепло, як улітку; руки, як у мами тощо* [2; 8]. Про їх місце і важливість у стилістичній системі мови можна судити зі слів О. Потебні, який зазначав, що самий процес пізнання є процесом порівняння [2, с. 133]. В основі порівняння лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис. О. Некрасова підкреслює, що аналіз порівнянь, зокрема засвоєння загальномовних художньо-експресивних засобів, може бути достатнім параметром для дослідження поетичних ідіолектів та ідіостилів [7, с. 225].

Порівняльні конструкції – один з методів пізнання об'єктивної дійсності за допомогою конкретних образів, а не абстрактних понять [3]. Стилїстична роль порівнянь полягає у виділенні якоїсь особливості предмета чи явища, яка виступає дуже яскраво в того предмета, з яким порівнюється це явище [8]. Як свідчать дослідники, слов'янські порівняння характеризуються особливо широким діапазоном зіставлюваних понять, з одного боку, і оцінністю – з іншого [2; 3; 8].

Порівняння має тричленну будову: те, що порівнюється, або «предмет» порівняння (лат. *comparandum*); те, з чим порівнюється, «образ» (лат. *comparatum*); те, на основі чого порівнюється одне з іншим, ознака за якою відбувається зіставлення (лат. *tertium comparationis*) [7, с. 361].

Ознака може визначатися кольором, формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю, властивістю, тощо. В системі засобів поетичного у вираженні мовлення порівняння виступає, чи точніше, психологічно сприймається як форма ускладнення епітета, свого роду розгорнутий епітет. «Проста вказівка на ознаку, що вимагає підкреслення, – пише в цьому зв'язку Б. Томашевський, – не завжди задовольняє вимоги виразності. Аби безпосередніше вплинути на почуття, потрібно більш конкретне уявлення про ознаку, про яку слід нагадати й до якої привертається увага. Тому інколи найменування ознаки супроводжується зіставленням означуваного з предметом або явищем, що має цю ознаку в повній мірі [9, с. 204].

Аналіз праць А. Загнітка, М. Заборної, А. Коваль, Є. Павленко, М. Плющ, Б. Томашевського, О. Томича, К. Шульжука та інших дозволяє виокремити такі структурні типи порівняльних конструкцій:

1) порівняльний зворот – частина простого речення, яка складається з порівняльного сполучника та повнозначного слова і виражає значення порівняння;

2) форма орудного відмінка – образне вираження якісної характеристики дії: дія або процес характеризується через порівняння однієї істоти або предмета з іншим предметом, чи істотою, завдяки вияву їх типових властивостей;

3) описові порівняння;

4) речення порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину;

5) порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії [4; 5; 6].

Результати спостережень за особливостями функціонування порівняльних конструкцій у ранніх романтичних поезіях великого Кобзаря дозволили виявити певні закономірності і риси індивідуальної творчої манери поета. Так, у творчості Шевченка на першому місці за уживаністю знаходяться *порівняльні звороти* – конструкції, які складаються з порівняльного підрядного сполучника та іменника. Це прості за структурою порівняння,

що складають 42,8 % від усіх знайдених конструкцій. Вони є дуже лаконічними та експресивними:

Як дитина, калиною

Себе забавляє,

Гне стан гнучкий, розгинає,

На сонечку гріє.

(Утоплена).

2) **І світ Божий як Великдень**,

І люди як люди!

(На вічну пам'ять Котляревському).

На другому місці за частотністю уживання знаходиться так званий поширений порівняльний зворот, до складу якого входять, крім необхідних, ще й поширювальні компоненти – означення, однорідні члени речення тощо. Наприклад:

Чом вас лихо не приспало,

Як свою дитину?

(***)

Люблю розмовлять,

Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,

Співать тобі думу, що ти ж нашептав.

(Гайдамаки).

Також у ранній творчості, хоч і менш, але функціонують орудні порівняння та описові конструкції, що зближує творчість Шевченка з усною народною творчістю. Приклади описових усно народних конструкцій:

Катувала, мордувала,

Та не помагало;

Як та маківка на городі,

Ганна розцвітала.

(Утоплена).

Та й вироста

Ганна кароока,

Як тополя серед поля,

Гнучка та висока.

(Утоплена).

Як калина при долині

Вранці під росою,

Так Ганнуся червоніла

Милая сльозою.

(Утоплена, с. 85).

Порівняльні підрядні частини, порівняльно-приєднувальні конструкції практично відсутні, що пояснюється легкістю стилю Т. Шевченка, які не були обтяженими складними синтаксичними утвореннями. Таким чином,

структурний аналіз віднайдених порівняльних конструкцій у ранніх поезіях Т. Шевченка доводить, що основою ідіолекту поета виступає усна народна творчість.

Порівняльні конструкції мають велике смислове навантаження, яке зумовлюється семантикою слів, що входять до складу цих граматико-стилістичних засобів.

Загальні смислові значення притаманні усім порівняльним конструкціям, незалежно від їхньої структури, тому при виділенні тематичних груп ми враховували усі 112 віднайдених нами порівнянь.

В ранній творчості Т. Г. Шевченка можна виділити такі лексико-семантичні групи:

1) ЛСГ «Рослинний світ» (так звані ботаноморфні): порівняння з об'єктом природи на основі подібності зовнішніх чи функціональних характеристик (*і квіткою, й калиною цвісти над ним буду; біле личко – як квітка на полі, вона, як квіточка*). Наприклад:

На розкутті кобзар сидить

Та на кобзі грає,

Кругом хлопці та дівчата,

Як мак процвітає.

(Тарасова ніч).

*Рости ж, **серце** – **тополенько**,*

Все в гору та гору;

(Тополя)

2) ЛСГ «Людина»: порівняння людини з людиною на основі подібності зовнішніх ознак та внутрішніх характерологічних властивостей (*Оксана, як панночка; він, як мати, привітає; Мар'яна, як дитина*). Наприклад:

Один собі

У моїй хатині

Заспіваю, заридаю,

Як мала дитина.

(Гайдамаки).

Чом вас лихо не приспало,

Як свою дитину?

(***)

Аналіз порівняльних конструкцій показав, що в ранніх творах Т. Шевченка, ЛСГ «Людина» є найчисельнішою групою порівнянь. Серед них найбільш уживаними є порівняння з дитиною як уособленням щирості, природності почуттів, позитивного ставлення до персонажів.

3) ЛСГ «Тваринний світ» (зооморфні): порівняння людини з живою тваринною істотою на основі подібності зовнішніх ознак та внутрішніх характерологічних властивостей (*жид в кутку собакою жримжить; москалі-лебедики; Оксана, як голубка; одягну тебе, як паву; шляхта, мов хорти*).

Понура шляхта, мов хорти,

За двері вийшла.

(Титар).

Одягну тебе, обую

Посаджу, як паву,

На дзиглику, як гетьманишу,

Тай дивитись буду.

(Титар).

Як бачимо, семантика порівняльних зворотів цієї групи найбільш яскраво передає суб'єктивне ставлення поета до своїх героїв: позитивне (*як лебідонька, мов голубка*) та негативне (*мов хорти, змією, гадом плазує*).

4) ЛСГ «Водна стихія»: порівняння об'єкта природи з конкретним предметом на основі подібності форми та формальних ознак (*гори – хвилі; хвилі, як ті гори; біле поле, як те море*).

Кругом його степ, як море

Широке синіє:

За могилою могила,

А там – тільки мріє.

(Катерина).

Пограються добрі люди,

Як холодні хвилі,

Потім собі подивляться,

Як сирота плаче,

(***).

Характерною особливістю семантики порівнянь цієї групи є смислове навантаження елементів: картини моря (стихійність, безмежність) та бурхливих хвиль (нескореність, бунтарство), що ще раз переконливо доводить приналежність ранніх творів Т. Шевченка до романтичного напрямку.

5) ЛСГ «Абстрактні поняття»: порівняння людини з абстрактними поняттями (*завзяті, як смерть мала; мов скажені, летять*).

Нічого

Не знає, не бачить,

Як убитий.

(Червоний бенкет)

Розхристана, боса,

З рота піна; мов скажена,

Рве на собі коси.

(Утоплена).

Семантика порівнянь цієї групи будується на антитезі життя-смерть, щастя, доля – мука тощо.

6) ЛСГ «Небесні поняття»: порівняння людини з небесними (переважно символічними) об'єктами (*він, як сонце високе; гайдамаки, як та хмара*).

*Як небо блакитне – нема йому краю,
Так душі погину і краю нема.
(Гайдамаки).*

*Столітні очі, як зорі, сіяли.
(Епілог).*

7) ЛСГ «Дія»: порівняння об'єктів із активною дією (*кругом, мов
вимерли люде; орда, мов ріже; скутар, мов шепоче*).

*Орда мов ріже.
(Причинна).*

*Скутар мов шепоче, палає,
Через базари кров тече,
Босфор широкий заливає.
(Гамалія).*

Порівняння цієї лексико-семантичної групи доводять широкий морфологічний діапазон поезії Т. Шевченка. Здебільшого порівняння є іменними (в основі – іменник, рідше субстантивований прикметник), а в ранніх творах Кобзаря представлено широке коло предикативних порівнянь, в основі яких лежать дієслова широкої семантики, що виконують синтаксичну функцію присудка. Це засвідчує «дієвість» порівняльних конструкцій.

Таким чином, аналіз порівняльних конструкцій, ужитих в ранній творчості Т. Г. Шевченка, засвідчив широку різноманітність їхньої структури та семантики. Найчисельнішою семантичною групою порівнянь становлять порівняння з людиною, також можна помітити багато порівняльних конструкцій, характерних усній народній поетичній мові. Порівнянням Т. Шевченка властиві глибока народність, простота, лаконізм і ясність. Вони пов'язані з живою народною мовою. Романтизм ранньої творчості Т. Г. Шевченка став закономірним ступенем розвитку його поетичної майстерності, а зв'язок з народною творчістю допоміг поетові змалювати експресивні та поетичні образи.

1. Маланюк Є. Ранній Шевченко / Є. Маланюк // Повне видання творів Тараса Шевченка. – Варшава; Львів, 1934. – Т. 2. – С. 348-349. 2. Шевченківський словник. В двох томах. – Том 2. – С. 133. 3. Кучеренко І. К. Синтаксичні функції порівняльних конструкцій / І. К. Кучеренко // Актуальні проблеми граматики: 36. наук. праць. – Львів: Світ, 2003. – С. 136-139. 4. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія / Є. І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 78-85. 5. Плющ М. Я. Орудий порівняння в українській мові / М. Я. Плющ. – К., 2008. 6. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складного речення української мови / М. С. Заборна. – Тернопіль, 2001. – 28 с. 7. Некрасова Е. А. Сравнения общезыкового типа в аспекте сопоставительного анализа художественных идиолектов / Е. А. Некрасова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 225-237. 8. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 361 с. 9. Томашевський Б. В. Стилістика / Б. В. Томашевський. – Ленінград, 2004.

Рецензент: д.філол.н., професор Тищенко О. В.